

Dot i mobilitat social: ficcions de poder en la Barcelona de l'edat moderna

Mariela Fargas Peñarrocha
Universitat de Barcelona

Introducció

En el títol hem intentat plasmar amb més o menys encert el plantejament sobre el qual treballarem i que intentem demostrar. Es tracta d'una aproximació social i política sobre els acords entorn a la constitució dels dots en el marc indicat. Més enllà de la regulació del sistema dotal vigent en la Catalunya històrica, de la qual partim tot seguit mitjançant la bibliografia més especialitzada, el coneixement que en tenien els homes i les dones, en les famílies de l'elit social que va viure en la Barcelona d'aquella època —resultat, bàsicament, d'una osmosi entre la classe propietària de la terra, la ciutadania honrada i els nous professionals—, va ser utilitzat amb fins materials i immaterials mitjançant acords reals o ficticis. En efecte, el dret, tan implicat en les relacions socials, si les entenem des d'un paràmetre transversal tal com apunta la historiografia més recent, no es pot separar de cap manera de les pràctiques culturals dels subjectes per a les finalitats dels quals va ser creat. Cal veure, doncs, com els drets que circulen a través del dot i, en conjunt, del sistema del dot, produeixen processos socials i de poder que desenvolupen en espais i temps familiars determinats.

El sistema del dot: les bases jurídiques i socials

Ja és clàssica la historiografia que ha destil·lat en les seves pàgines gairebé tot el que sabem sobre el dot i el seu sistema en les relacions familiars.¹

El dot constitueix un capítol inherent al sistema successori d'exclusió propi de la Catalunya històrica, i també, per descomptat, de l'època moderna i, en general, de gran part del continent europeu. El costum de dotar o compensar els exclosos en el moment del matrimoni associava estretament les estratègies d'aliança amb les de transmissió de béns. El dot formava part integrant d'una

1. Vegeu una aportació necessària sobre la historiografia a: J. SERRANO DAURA, «La família en la historiografia jurídica dels territoris hispànics pirenaics», *Revista de Dret Històric Català*, núm. 4 (2004), p. 91-121.

tríade en què cal incloure el dret de primogenitura i altres disposicions d'un marcat to desigualtari que es van estendre a Europa. A més, el sistema dotal es va consolidar, com va passar amb els altres *companys de viatge*, precisament amb l'adveniment de l'edat moderna, alhora que alguns canvis legislatius que es van esdevenir des del segle XVI. No en va, en nombrosos territoris d'Europa, les transmissions patrimonials es feien per dues vies, la dels béns dotals, mobles i immobles, que circulaven per mitjà de les dones, i la dels béns restants, que ho feien entre els homes. La historiografia ens parla a partir d'aquest esquema,² com els treballs modèlics de G. Délille per a la Campània del segle XVII. Aquest autor encara precisa més i indica que es va anar construint un sistema ideal que consistia en la transmissió dels béns patrimonials de pare a fill i dels béns dotals de mare a filla, de manera que les classes propietàries tenien la necessitat que els béns arrels estiguin representats escassament entre els béns dotals. Aquests elements van donar forma al joc de les equivalències que va caracteritzar el sistema dotal en bona part de la geografia dels costums. Hi va haver pràctiques molt cridaneres. P. Lamaison ha posat de manifest com en la regió del Gévaudan, l'*oustal* que rebia un dot d'un altre *oustal* s'obligava a restituir-lo al primer, bé directament, bé mitjançant un altre matrimoni conclòs al cap d'un temps en la mateixa llar.³ A partir d'aquí els investigadors s'han qüestionat com les aliances equivalents i la reciprocitat dels intercanvis de béns i de cònjuges eren trets fonamentals del sistema dotal de l'època.

Les coincidències generals amb el sistema dotal que va regir en bona part dels territoris d'Europa en l'edat moderna són fonamentals i la majoria dels estudis d'història social o història de la família han pres l'element del dot com la referència clau per a concertar un matrimoni socialment en ascens, base de la consolidació de les nobleses i burgesies del continent que tendien a mantenir la tensió d'uns mercats matrimonials molt competitius⁴ i del sosteniment

2. En gran manera es parteix dels precedents antropològics: J. FAIR BESTOR, «Marriage Transactions in Renaissance Italy and Mauss's Essay on the Gift», *Past and Present*, núm. 164 (1999), p. 6-46. Cal tenir present l'evolució dels sistemes del dot des del preu de la núvia al dot passant pel desenvolupament de les dues menes de dot: la que donen els pares a la núvia i la que regala el nuvi a canvi de la núvia (donació *proter nupcias*). Encara es discuteix sobre la idea que el dot significa *desheretament* dins el grup social, l'organització del qual s'hauria tornat significativament menys bilateral (J. Goody). Vegeu D. OWEN HUGHES, «Del precio de la novia a la dote en la Europa mediterránea», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), p. 247. També el dossier de la revista *Clio*, núm. 7 (1998), sobre dots, patrimoni i dones.

3. En canvi, entre les classes populars de l'ampli món rural, segons l'autor, els dots consistien en cases o terres, atès que la força del treball masculina constituïa una gran aportació i les aliances tenien com a objecte atraure aquesta mà d'obra. Aquest costum era propi d'algunes regions italianes i franceses i en tot cas sempre sotmeses a les condicions demogràfiques conjunturals i la falta o, per contra, l'excedent de la mà d'obra masculina. A fi d'evitar detraccions de propietat no volgudes es recorria a la xarxa de parentiu com a base per a la concertació de les aliances. Vegeu A. BURGUIÈRE *et al.*, *Historia de la familia*, vol. II, Madrid, Alianza, 1988, p. 81 i 92.

4. J. KIRSHNER i A. MOLHO, «The Dowry Fund and the Marriage Market in Early Quattrocento Florence», *The Journal of Modern History*, vol. 50, núm. 3 (1978), p. 403-438. Una visió de gènere amb V. COX, «The Single Self: Feminist Thought and the Marriage Market in Early Modern Venice», *Renaissance Quarterly*, vol. 48 núm. 3 (1995), p. 513-581.

del creixement dels estats, les corts i les ciutats. Paral·lelament, una bibliografia àmplia ha pres l'estudi del sistema dotal com a base per a l'anàlisi de les estratègies de perpetuació de les comunitats de parentiu tant rurals com urbanes, especialment en el primer cas com a fonament del control de la propietat, en què s'utilitzava com a compensació a la sortida d'una part mínima dels béns fora dels marges de la família.⁵

Finalment, la tercera via d'aprofitament de l'estudi del dot ha incidit sobre la situació legal de les dones en la societat europea de l'època. Ll. Bonfield ha afirmat que a grans trets la legislació tendia a mantenir-se neutral en les qüestions de gènere. El *patriarcalisme*, que com a concepte de jerarquia i poder en el marc familiar caracteritzava inqüestionablement la vida conjugal, a més d'haver estat sotmès a examen per la historiografia més recent, implicava una mena de relacions en què la llei no intervenia. A Anglaterra, per exemple, el matrimoni era identificat unitàriament, la identitat legal de la dona es confonia amb la de l'espòs, de manera que els béns mobles de la dona passaven a ser propietat absoluta del marit després de casar-se i els seus béns arrels passaven a mans del marit mentre durés la unió. Malgrat tot, en la pràctica no sempre es reconeixien aquestes limitacions teòriques i progressivament es va convenir que abans del matrimoni es firmés un acord per tal que la propietat de les dones romanguessin separades de les dels marits.⁶ El conegut com a *acord estricte* va esdevenir molt complex entre els segles XVII i XVIII ja que prenia mesures previsoras sobre la situació econòmica de la descendència que encara no havia nascut dels qui contreïen matrimoni. En aquest marc cal entendre el sistema dotal anglès,⁷ que té concomitàncies amb els pactes successoris expressats mitjançant la substitució vulgar que acompanyen el lliurament del dot en el sistema català.

A Catalunya, l'evolució secular del dot com a figura jurídica i com a part del dret autòcton ens permet situar-ne el començament en l'època visigòtica, de la qual es poden fer indagacions a partir dels estudis clàssics de J. Lalinde.⁸ El dot s'atorgava en l'acte que registrava el contracte civil matrimonial, i tenia una doble condició: d'una banda, consistia en la donació que feia el futur marit a la dona i equivalia a la desena part dels béns que posseïa; de l'altra, i ara amb un

5. J. CASEY, *Historia de la familia*, Madrid, Espasa Calpe, 1990, p. 56; A. BURGUIÈRE, et al. (ed.), *Historia de la familia*, vol. II, Madrid, Alianza, 1988, p. 67; J. GOODY, «Herencia, propiedad y mujeres. Consideraciones comparativas», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), p. 207-235; D. OWEN HUGHES, «Del precio de la novia a la dote en la Europa mediterránea», *Arenal*, vol. 8, núm. 2 (2001), 237-289.

6. P. HAMMONS, «Rethinking Women and Property in Sixteenth and Seventeenth-Century England», *Literature Compass* vol. 3, núm. 6 (2006), p. 1386-1407.

7. Ll. BONFIELD, «Avances en la legislación familiar europea», a D. I. KERTZER i M. BARBAGLI, *Historia de la familia europea. I. La vida familiar a principios de la era moderna, 1500-1789*, Barcelona, Paidós, 2002, p. 153-205.

8. J. LALINDE, *La dote y sus privilegios en el derecho catalán*, Barcelona, Anabasis, 1962. Altres treballs del mateix autor: «Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán», *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. LXII, núm. 4 (1963), p. 972-1022; «Los pactos matrimoniales catalanes», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XXXIII núm. 1 (1963), p. 13.

nou nom, *aixovar*, s'entenia la donació que els pares atorgaven a les filles que es casaven. Posteriorment i fins al segle XII, amb els Usatges —usos i costums que formaven la base del dret consuetudinari català—, encara es constituïa el dot sobre la base de la desena part dels béns del marit, tal com van prescriure les lleis gòtiques. Durant els temps de la recepció del dret comú, el dot es continuaria denominant de la mateixa manera, atès que el concepte dominant de les lleis gòtiques subsistia paral·lelament al dret romà.⁹

La protecció del dot i l'ordre social

La protecció del dot de la dona va començar a prendre relleu en el moment en què els Usatges van establir, en funció de la donació, la reversió de la possessió dels béns del marit durant el període de viduitat de la dona. Aquesta reversió es limitaria a un any a partir del *Recognoverunt proceres*, una constitució aprovada al segle XIII. Aquesta protecció es va consolidar en els segles posteriors, a finals del segle XV i durant el segle XVI. Així, la Constitució del 1481 preservava el dot fins i tot en el cas que els béns del marit fossin confiscats o embargats. Al cap de vuitanta anys, en les Corts del 1561, Felip II va concedir a la vídua la possessió civilíssima del patrimoni marital, amb la qual es configurava definitivament la institució de l'anomenada *tenuta*, que tenia un precedent menys formulat en les Corts del 1547.¹⁰ En virtut del dret de *tenuta*, la vídua disposava, doncs, de la possessió de tots els béns que li havia deixat el marit, fins que la família d'aquest no li satisfés completament el dot.¹¹

És possible entendre la legislació sobre la restitució del dot en funció de la conservació del bon ordre social: l'ordre de les famílies i dins d'aquestes els representants de la jerarquia social i territorial. Al llarg dels segles, nombroses mesures normatives preses pel poder civil, i en l'època moderna, per la monarquia, van tendir a evitar que de cap manera quedessin caps per a lligar sobre la configuració matrimonial totalment a la mercè de l'atzar. El matrimoni, cèl·lula viva de l'engratge social, ha constituït per a totes les societats primordial i pel qual s'ha de vetllar.

I el dot és un capítol de la mateixa política. Una de les primeres mesures preses per la monarquia moderna a tot Europa consistia en la publicitat i l'exigència del consentiment dels pares sobre l'enllaç dels fills.¹² En aquest punt,

9. A. IGLESIA, «Individuo y familia. Una historia del derecho privado español», a M. ARTOLA (ed.) *Enciclopedia de historia de España*, Madrid, Alianza, 1988, vol. I, p. 497.

10. A. PÉREZ MARTÍN i J. M. SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del Antiguo Régimen*, València, Universitat de València, 1978, p. 223.

11. BROCA, *Historia del derecho de Cataluña especialmente del civil*, Generalitat de Catalunya, vol. II, Departament de Justícia, 1985, p. 323.

12. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident: Les moeurs et le droit*, Éditions du Cerf, 1987, p. 314-315 i R. GIBERT, «El consentimiento familiar en el matrimonio según el derecho medieval español», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. XVIII (1947), p. 706-762.

l'Estat competia amb l'Església. En cas de desacord entre pares i fills, hauria de prevaler el parer dels primers i, en cas que no hi fossin, aquesta comesa havia de recaure en els tutors i administradors la responsabilitat dels quals coincidís amb el seu paper de *pater familias* d'altres nuclis familiars de la mateixa xarxa de parentiu. Així, doncs, la figura del *pater familias* també representava el bon govern, i era la que a les altes instàncies els interessava protegir.¹³ El consentiment matrimonial ratificava l'autoritat dels pares¹⁴ i, sobretot, eliminava el control exercit pels capellans, el paper dels quals havia estat tan important en la legitimitació de les unions clandestines. La tasca del concili de Trento i el dret canònic en la redefinició de la naturalesa del matrimoni va ratificar posteriorment la validesa dels casaments, fins i tot sense els consentiments paterns preceptius, amb l'única condició que se celebressin davant un sacerdot i en presència d'almenys dos testimonis.¹⁵ De tota manera, la necessitat de procedir publicant unes amonestacions deixava les portes obertes a l'intervencionisme familiar. En canvi, alguna jurisprudència, com va passar a França, es va oposar fermament a la recepció de les mesures tridentines en aquesta matèria.¹⁶

El requisit del consentiment representava poder, jerarquia, i era productor d'ordre en la família. Calia mantenir en ordre els milers de cèl·lules familiars sobre les quals governava el cos de la monarquia, concebuda culturalment com a paternalista.¹⁷ La protecció patrimonial de la dona a Catalunya, a l'inici de l'edat moderna, a partir del dret de tenuta, respon en gran manera a aquest clima. Amb aquest dret es protegia la persona que havia de substituir, encara que fos temporalment, el pare de família després que morís i abans que la resta de parents caigués en la temptació de dilapidar un patrimoni abandonat, més encara quan els fills del matrimoni encara eren menors d'edat, cosa que succeïa molt sovint tenint en compte l'amenaça constant de l'elevadíssima mortalitat que va tenallar la vida de generacions i generacions. Es protegia, en definitiva, la preeminència que deriva del concepte i dels usos i drets del *pater familias*, la natural pàtria potestat i la seva autoritat. Una altra legislació aprovada en la mateixa època s'encarregava paral·lelament d'enfortir aquesta autoritat. Les Corts del 1510 prohibien, per exemple, que els fills menors de vint-i-cinc anys, no casats, encara estiguessin emancipats, s'obliguessin per contracte sense disposar del consentiment previ i la signatura del pare. Anys després, en les Corts

13. F. M. de Sanctis, «Modernità e fratellanza. Codici familiari e imagini dello Stato», *Parolechiave*, núm. 5 (1994), p. 151-165.

14. La necessitat del consentiment s'evidenciava en el fet que el matrimoni constituïa un acte patrimonial. I. Terrades, des d'una aproximació antropològica, ha dit que la propietat i el seu dret donen sentit als sentiments familiars. Segons el seu discurs, només es poden expressar vàlidament aquests sentiments amb accions patrimonials: I. TERRADES, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona, 1984, p. 117.

15. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, París, Éditions du Cerf, 1987, p. 322.

16. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, p. 327 i s.

17. D. FRIGO, *Il padre de famiglia: governo della casa e governo civile nella tradizione dell'«economica» tra Cinque e Seicento*, Roma, Bulzoni, 1985, p. 228.

del 1585, s'estenia aquesta prohibició als fills més grans d'aquesta edat que romani- en sota la potestat paterna.¹⁸ No és prudent, doncs, interpretar la consolidació dels drets de la dona de manera aïllada respecte a aquest context.

Per a arribar al període culminant sobre la interpretació del dot a Catalu- nya, cal esperar a l'inici del segle XVII, de la ploma del preeminent jurista Joan Pere Fontanella. Expert en qüestions matrimonials, Fontanella escriu en un moment en què la doctrina dels juristes de la Reial Audiència de Barcelona estava contribuint a la fixació del dret català i a la interpretació de les decisions i les sentències dictades per l'alt tribunal.¹⁹ Una de les constitucions aprovades en les Corts del 1599 atribuïa a la doctrina dels doctors de l'audiència la condi- ció de constituir l'última font de dret.²⁰

Mentre que a Catalunya aquests juristes es basaven en la tradició del dret privat, en altres territoris una generació d'experts estudiava el matrimoni amb l'objectiu d'elaborar una doctrina sòlida capaç d'oposar-se al dret romà. En una França ensangonada per les guerres de religió, la definició del matrimoni com a *contracte* serviria per a competir amb el poder eclesiàstic i deslligar-se'n. Henne- quin, professor de la Sorbona durant les primeres dècades del segle XVII, va parlar del *contracte* matrimonial com a anterior al sagrament. Canonistes i teòlegs, malgrat tot, no es cansaven d'advertir sobre els perills de dissociar *contracte* de *sagra- ment*. Defensaven el principi que el matrimoni no creava obligació, ja que havia de ser expressió d'una voluntat lliure que només generava deures morals. Malgrat això, com ha recordat J. Gaudemet, fins al segle XVIII no van ser pocs els juristes gals que van posar èmfasi en el *contracte*, i van fomentar així la progressiva inter- venció estatal.²¹ Els pactes matrimonials catalans sobre els quals es basava la doctri- na jurídica en el territori, es van situar molt al marge d'aquestes disquisicions. Són concebudes estrictament com una ordenació econòmica de la nova parella i les seves diverses formes capitulars tradueixen una llibertat d'actuació àmplia.²²

Prometre, transferir i restituir el dot: diferents cicles d'un mateix ritual

El dot el podia atorgar qualsevol persona. A favor d'una altra. Però, princi- palment, per bé que no exclusivament, l'atorgaven els pares. Una part del dot

18. V. FERRO, «El dret durant els segles XVI i XVII», a *Història de la cultura catalana*, vol. II, Barcelona, Edi- cions 62, 1997, p. 102-109.

19. F. MASPONS, *Tractat dels pactes nupcials o capítols matrimonials que escrigué Joan Pere Fontanella*. Barcelona, Ibèrica, 1916.

20. S. SOBREQUÉS I VIDAL, *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1978.

21. J. GAUDEMET, *Le mariage en Occident*, p. 340-346.

22. F. MASPONS, «Els capítols matrimonials o la vida jurídica catalana», *Revista Jurídica de Catalunya*, vol. XXIX (1923), p. 207-222.

que aportava la núvia en el cicle nupcial corresponent es podia originar per restitució del mateix dot de la seva mare. El dot també l'atorgaven ascendents i col·laterals de la contraent. Finalment, la dona, donzella o vídua, tenia dret en el moment de preparar-se per a contraure matrimoni, a dotar-se de béns propis.²³ La pràctica quotidiana, i el diàleg amb les fonts, mostren les enormes limitacions d'aquesta possibilitat, i mostren dones molt alienes a decidir sobre llur dot, probablement per falta de solvència i autonomia familiar.²⁴ Per regla general, doncs, la participació dels progenitors era fonamental en el marc d'una cultura familiar proteccionista. Puig Salellas ha afirmat que quan vivia el pare era aquest el qui decidia el dot, i en absència seva, ho feia l'hereu de la casa o el germà gran.²⁵ En la Castella moderna, l'autoritat paterna encara es deixava sentir un cop traspassat algun dels cònjuges. M. García Fernández ha estudiat com, quan això succeïa, la vídua només es podia erigir en tutora i administradora dels béns dels seus fills en el cas que l'espòs ja ho hagués decidit en una clàusula testamentària.²⁶ Un estudi sobre la Florència renaixentista afirma que, de fet, el matrimoni significava la transferència del control del pare sobre la filla, en virtut de la pàtria potestat, al control del marit sobre la propietat d'aquella, de la família natal a la família marital, en un canvi substantiu, del subjecte a la propietat. Hom es pot interrogar pel que conservava el pare quan tenia lloc aquesta transferència a benefici de l'espòs.

La pàtria potestat imposava a la filla una restricció sobre la successió, de manera que persistia un poder residual del pare en funció de l'anomenada *exclusio propte nuptias*.²⁷ Tornant al que ha escrit Puig Salellas sobre aquesta qüestió, la titularitat que resultava de la donació del dot per a la dotada no era lliure i la família de naixement no perdia totalment el contacte amb el dotat. La donatària només podria disposar completament del dot en el cas de deixar la posteritat, natural i legítima. En cas contrari, el dot retornava parcialment, en un terç i a vegades la meitat, al dotant o al seu hereu.²⁸ No es poden oblidar les nombroses obligacions que a l'Estat espanyol implicava l'acceptació d'una herència universal per a l'hereu, de manera que en cap cas aquest menysprearia la devolució. També en altres territoris del continent europeu on regia el principi de primogenitura i l'hereu únic, el germà gran es cuidava dels menors: en l'Anglaterra del segle XVI podia lliurar el que voluntàriament decidís sobre

23. F. MASPONS, *Fons de dret català*, Barcelona, Rafael Dalmau, p. 68.

24. M. RIVERA, «El dot i el lloc de la dona a la societat medieval», *L'Avenç*, 35 (1985), p. 23; M. DICKLEMAN, «Women, Class, and Dowry», *American Anthropologist*, vol. 93, núm. 4 (1991), p. 944-946.

25. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona, Fundació Noguera, p. 111.

26. M. GARCÍA FERNÁNDEZ, «Resortes de poder de la mujer en el antiguo régimen», *Studia Histórica*, vol. XII (1994), p. 241; M. P. CERRO BOHORQUEZ, *Mujer, herencia y patrimonio en la sociedad rural gaditana del Antiguo Régimen*, Cadis, La Universidad, 2005.

27. T. KUEHN, *Law, family and women*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994, p. 230-238.

28. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, p. 114.

el propi patrimoni, en efectiu o en arrendament per més d'una vida.²⁹ Ja hem dit que en el moment de formalitzar el dot, si el pare ha mort, l'hereu agafa les regnes i el relleva en funcions. La seva compareixença en la celebració dels capítols matrimonials on el dot adquireix la forma definitiva, pot constituir des d'un punt de vista antropològic un episodi clau en l'exercici de la seva autoritat com a cap de la casa, una mena de *presa de possessió* sobre les vides i el futur dels qui es troben sota la seva potestat i el seu servei.

La concertació d'un matrimoni interessava també la família extensa. En aquest sentit, Puig Salellas parla del dot com una aportació que constitueix un autèntic acte familiar, perquè la núvia el rep amb el consentiment de tots els seus.³⁰ Una de les característiques de les relacions familiars era l'intercanvi. Moltes famílies s'unien per interessos patrimonials que podien circular mitjançant el matrimoni.³¹ La incidència elevada de la mortalitat també creava un extens mercat matrimonial d'òrfenes de pares, que necessàriament havien de ser dotades per la seva família, o a les quals se'ls donava un dot ordenat pel testament dels pares i gestionada pels tutors i administradors nomenats. Cal tenir en compte les donacions que fan altres germans de la núvia, que en el moment del matrimoni ja estan casats i, fins i tot, són vidus. És el cas de les germanes, quan han enviadat.³² Sobretot si ho han fet respecte d'un hereu. Han rebut el seu dot, per dret de restitució. Efectivament, el poden donar, testar i, a més, usufructuen els béns del marit, de manera que necessiten més per a viure.

A Catalunya, el donant institueix per capítols matrimonials algunes reserves, incloses la prohibició d'alienar el dot o el pacte reversional en el cas que la dona mori sense fills legítims.³³ L'atorgament del dot, doncs, té un caràcter marcadament pactista: Puig Salellas ens torna a recordar que es pot parlar en termes d'un pacte dotal. I com que era un pacte, segellava una relació familiar patrimonial entre dues parts, fet que ratifica que la titularitat del dot per a la dotada no era lliure i per això la família no perdia del tot el contacte amb els béns. El dot formava part dels processos i les relacions del model patriarcal característic de la família de l'Antic Règim i era molt complex. Seguint el mateix autor, es tractava de pagar anticipadament els drets, i no només per la llegítima,

29. L. STONE, *Família, sexe y matrimonio en Inglaterra*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1990, p. 60-61.

30. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 114.

31. L. STONE, *Família...*, p. 74.

32. El dot, com a canal de distribució de patrimoni i renda, clau en l'estabilitat social mitjançant el matrimoni entre les classes acomodades, ha merescut l'atenció de nombrosos estudis des de fa temps, que ja formen una historiografia molt reconeguda. Només n'esmentem alguns, que ens serveixen de referent, sense cap pretensió d'exhaustivitat: M. BOTTICINI, «A Loveless Economy? Intergenerational Altruism and the Marriage Market in a Tuscan Town, 1415-1436», *The Journal of Economic History*, vol. 59, núm. 1 (1999), p. 104-121; D. E. QUEELER i Th. F. MADDEN, «Father of the Bride: Fathers, Daughters, and Dowries in Late Medieval and Early Renaissance Venice», *Renaissance Quarterly*, vol. 46, núm. 6 (1993) p. 685-711.

33. F. MASPONS, «Els capítols matrimonials o la vida jurídica catalana», *Revista Jurídica de Catalunya*, p. 212.

que la donatària pogués tenir en la successió del donant, la casa i el llinatge del qual procedia. Els capítols matrimonials expressaven que la donació es feia en pagament d'una part de l'herència o de drets successoris diversos, de les llegendes del pare i de la mare, del suplement d'ambdues, d'altres drets expectants o dels drets derivats d'alguna causa pia en el cas que la família l'hagués subscrit o instituit.³⁴ La renúncia que tenia lloc en l'acte de donació no només garantia la inviolabilitat de la regla de concentració del patrimoni universal en unes soles mans, en general les del primogènit, sinó que pel seu caràcter pactista de reconeixement de drets i exclusions, automàticament situava la donatària al marge del poder familiar. Primer el pare, i més tard i després d'ell, l'hereu universal, com a encarregat de transferir els dots ordenats segons el testament del pare, perpetuaven el contacte amb el dot de la filla o de la germana. La definició dels drets que la núvia feia a favor del pare en capítols matrimonials, sobretot la renúncia al dret de llegítima, era, doncs, la clau del sistema d'hereu únic i llegítima curta. Amb la llegítima curta n'hi havia prou sense la renúncia definitiva a reclamar res més. Aquesta renúncia feta per la filla que es casava, segons la doctrina dels juristes de l'època, no comprenia el dret de succeir abintestat el qui els béns del qual renunciava, a menys que fes constar expressament que renunciava paral·lelament al dret a succeir-lo per successió intestada.³⁵

Tornant a la protecció patrimonial de la dona ja en estat de viduïtat amb l'anomenada *tenuta*, que superava els beneficis de l'any de dol tradicional o any de plor observat per la constitució *Hac nostra* del 1351,³⁶ i la seva possibilitat de comparèixer en tots els actes de disposició patrimonial junt amb el marit, en vida d'aquest, i junt amb el seu hereu posteriorment, eren sens dubte situacions beneficioses per a la dona que es casava. Tanmateix, nous episodis durant la seva vida podien enterbolir aquests avantatges. Per exemple, no eren pocs els hereus universals que, un cop morts els pares, trigaven de manera exagerada a lliurar el dot corresponent a les dones de la seva família. Els arxius de protocols, per mitjà de la lectura de les concòrdies que ens remetien directament els plets previs, o sobretot les fonts processals, estan plens de documents la causa dels quals parteix de les elusions esmentades, en part o totalment. De la mateixa manera que un matrimoni interessava a tota la família, un dot, per descomptat, també.

En aquest sentit, i seguint Puig Salellas, el qui determinava el dot que s'oferia a les dones de la seva família, a la pràctica, es trobava que no li calia dividir el valor del patrimoni per quatre, que coincidia amb la part que corres-

34. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 113 i 114.

35. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 131.

36. «Un cop mort el marit, la dona posseeix tots els béns de qui els hi ha deixat, i durant un any, amb aquests béns ha de sobreviure. Posteriorment, la vídua pot continuar usufructuant els béns en el cas que els hereus del marit no retornin completament el seu dot i escriu, a excepció que el marit li hagi designat algunes rendes o béns productors de rendes. En el primer cas la vídua estava obligada a fer inventari en el termini d'un mes. Es tracta d'una constitució que va ser amplada amb la del 1564.» BROCA, *Historia del derecho de Cataluña...*, p. 860-861.

ponia a la llegítima, i alhora, subdividir-lo segons el nombre de fills, sinó que l'import total sorgia dels hàbits socials. El jurista de l'època Jaume Càncer fa notar que la jurisprudència de la Sala Civil de la Reial Audiència considerava que el dot era suficient si equivalia a la presumpta llegítima.³⁷ Així, doncs, dins el bloc de l'anomenada *quarta llegítima*, es decidia en cada cas la quantitat a dotar segons el que convingués. En contrast, a Castella al segle XVI, les lleis de Toro van intentar modelar una quantitat exacta per a dotar, reflex de la preocupació creixent per excedir els dots.³⁸ Amb els fills barons menors s'actuava de manera semblant que amb els dots de les filles. No tots acabaven rebent una part exacta a la quarta llegítima a dividir entre el nombre de germans. D'aquesta manera, es podia aprofitar per a concentrar i limitar el dot amb l'objecte de beneficiar algun altre membre de la família, o per a augmentar el dot d'una filla a fi d'accedir a un matrimoni socialment ascendent, en fi, segons l'estratègia o l'acord pres. Jaume Càncer havia dit més d'una vegada que per a resoldre una causa calia imposar una solució d'equitat més que no pas de dret. La jurisprudència de l'alt tribunal català davant la imprecisió de la quantitat ordinària del dot, origen de nombrosos plets, considerava que era suficient si equivalia a la llegítima. En canvi, si les parts del plet eren nobles, s'acabava decidint un dot superior.³⁹ Tornant al pes del costum en els segles moderns, era tan gran —com bona part de les estructures mentals de llarga durada, que sempre són vigents— que fins i tot en els territoris de la reforma protestant, en algunes de les terres de l'imperi germànic de la segona meitat del segle XVI, l'historiador Joel Harrington ha pogut demostrar, comparant la pràctica i la percepció social del matrimoni entre luterans, calvinistes i catòlics de la regió del Palatinat, que els costums locals, la formulació consensual del matrimoni i la moral d'autoritat continuaven prevalent per sobre dels conceptes d'inspiració confessional, vella o reformada.⁴⁰

El dot estava supeditat, doncs, a les prioritats socials de la família.⁴¹ Tothom era conscient que el dot es feia ressò de la jerarquia de pertinença de la família. Francesc Maspons ens recorda, basant-se en *De pactis nuptialis* de Fontanella, que era el costum el que determinava la quantitat del dot. Aquest autor recull el cas de la família Meca, en un plet del 1606.⁴² El costum també era una

37. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138.

38. ATIENZA, *Aristocràcia, poder y riqueza en la España moderna: la Casa de Osuna siglos XV-XIX*, Madrid, Siglo XXI, p. 256; J. GARCÍA MARTÍN, *Costumbre y fiscalidad de la dote: las leyes de Toro entre derecho común germánico i ius commune*, Madrid, Universidad Complutense, 2004; M. GARCÍA FERNÁNDEZ, «La dote matrimonial: implicaciones sociales, sistemas familiares y práctica sucesoria: Castilla y Europa en la Edad Media», a *Actas del Congreso Internacional de la Población: V Congreso de la ADEH*, vol. 4, 1999, p. 78-10.

39. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138-139.

40. J. H. HARRINGTON, *Reordering marriage and society in reformation Germany*, Cambridge, Nova York, Cambridge University Press, 1995, p. 169-180.

41. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 138.

42. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 9.

representació cultural del llinatge. D'altra banda, cal notar que moltes famílies van utilitzar la via processal per a examinar el valor social del dot qüestionat. Sembla que van acceptar el que s'havia acceptat per capítols, en les trobades i les reunions familiars previs a l'enllaç o de manera immediatament subsegüent a ell, i malgrat tot més endavant van recórrer contra les decisions. Així, qüestionant la quantitat del dot en un procés públic, s'aconseguia escenificar davant la societat que justament els actors dels fets mereixien més, que ocupaven una posició social superior a la posició significada amb el dot controvertit. Aquest fet indueix a pensar que es tractava de la creació d'un teatre de la reclamació, a la ciutat seu de l'audiència on es ventilaven aquests casos. Un teatre controvertit en testimoni conegut o secret de trobades familiars i tractes amb assessors jurídics, el guió dels quals mostra i exigeix una parcel·la a l'espai de poder on es mouen les famílies protagonistes. Els jutges van haver de recórrer a la tècnica de conjugar estament social i temps per a demostrar si era just o no el dot qüestionat. En el cas esmentat abans, la sentència dictada recorria a la data anterior del 1575 per a demostrar que aleshores el dot qüestionat, tenint en compte la procedència social de les parts, era l'apropiat. Cal tenir en compte aquest punt, el moment, perquè la distància que separa ambdues dates, la de la donació, el 1575, i la de la reclamació, el 1606, possiblement van ser testimonis de la mobilitat social familiar, i el que en últim terme i amb poca seguretat s'esperava era l'aportació d'una quantitat més alta en cas de ser estimat el recurs, però almenys i de moment els actors aconseguïen manifestar públicament la seva nova posició. La imprecisió de la quantitat del dot en la llei catalana, igual que la presumpció per capítols, encara que no estigués especificada, són elements que col·laboren amb aquests plantejaments. En aquest últim aspecte, F. Maspons també recull algun cas en el qual es va decidir que, malgrat que en capítols el notari no fes constar que el donador prometent estipulava per a tothom a qui interessés la donació s'havia de reconèixer que el termini de promesa portava implícit estipulació i donació legítima i degudament feta.⁴³

Durant el llarg procés que significava la concertació d'un matrimoni, un dels episodis més importants era l'entrega ritual, promesa i no real, del dot. El consentiment matrimonial partia també dels qui hi havien contribuït. Les constitucions sobre esposalles i matrimoni instituïen que una donzella menor que es casava sense consentiment del pare podia ser heretada. Perdia el dret a reclamar la llegítima. La naturalesa pactista que regia el matrimoni i la constitució dotal es recolzaven en la figura del consentiment. L'adveniment dels temps moderns al Principat van portar un procés d'enfortiment d'aquesta figura, una via també per a diluir els bàndols nobiliaris que seguen el territori català o per a segellar solidaritats entre parents. Un dels capítols aprovats en les Corts

43. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 27.

del 1537 tractava del tema i concebia el consentiment necessari com una manera de desafiar la família la celebració d'un matrimoni.⁴⁴ L'objecte de la legislació era evitar que la donzella sucumbís a atorgar paraules de futur a una persona indigna del seu estatus social. Si en el cas contrari la persona amb qui intercanviés aquest compromís fos persona digna, la filla no podia ser desheretada pel seu pare malgrat haver-se casat sense el seu consentiment exprés.⁴⁵

El donant també decidia el moment precís als terminis en què faria efectiva progressivament l'entrega del dot de la núvia. El costum era dotar en forma de renda, cosa que facilitava les coses, atès que el dot s'enriquia progressivament al mateix temps que un mercat matrimonial cada vegada més competitiu, i es feia difícil transferir-la d'un sol cop. Tal com en el seu moment ja va afirmar per al patriciat de Barcelona J. Amelang, l'augment dels dots perfectament constatable entre els segles XVI i XVII havia tingut com a conseqüència la tendència de desviar capital cap a inversions que produïssin rendes estables. L'augment progressiu dels dots feia necessari que les famílies percebessin determinades pensions anuals i firmessin contractes a llarg termini que els garantís uns ingressos fixos destinats a pagar els dots de les filles.⁴⁶ Així, doncs, es dotava amb títols de renda que els donants percebien, junt amb quantitats de diner comptant, per bé que no sempre, o bé el donant transferia una part de la renda o pensió anual que ingressava de diversos censals.

Ja hem dit que la transferència d'un dot en terminis successius i en el curs d'un temps dilatat feia que els donants el controlessin durant més temps. Fa la sensació que quan convenia se n'obstaculitzava el lliurament total, fet que convertia la promesa en una ficció part del ritual nupcial d'un seguit de formalismes que celebraven el consentiment, la unió de les famílies i el control de la propietat, que quedava implícitament garantit amb la detracció mínima dels béns inherents al dot i, fins i tot, amb l'ajornament del lliurament. El dot convertia en ritual un comportament social determinat, encara que mai no arribés a esdevenir-se o que es tingués només en part. Perquè, en efecte, als jutges de la Reial Audiència de Barcelona no se'ls escapava, tal com ho indica J. P. Fontanella —i tal com ens ho torna a recordar Maspons—, que ni les manifestacions, ni les declaracions, ni les confessions sobre lliurament d'un dot, ni tan sols si el marit en deixava constància en testament, no eren suficients o no tenien força de prova. Una altra cosa és que per a la fermesa de la seva constitució n'hi havia prou de provar-ho amb testimonis. Aquestes condicions eren subratllades sobretot quan un dot determinat era reclamat perquè la família de la dotada el restituís.⁴⁷ Perquè la donació fos perfecta, el jurista Jaume Càncer també apuntava que calia el lliurament de la cosa dotada al donatari, i en el

44. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 134-135.

45. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 208.

46. J. S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986, p. 87.

47. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 41 i 120.

cas que no es tractés d'un lliurament real calia substituir-lo per un acte representatiu com ara la clàusula de constitut.⁴⁸ De la mateixa manera, la promesa del dot, un cop realitzat el matrimoni, i malgrat que no hagués estat realment entregada, és clar que generava uns drets com per exemple la regla de reciprocitat, que consistia a formalitzar també l'entrega de l'escreix marital, tal com indicava Fontanella.⁴⁹

El ritual disfressava unes pràctiques. El més interessant és veure'n els moviments: la restitució, incentivada per les ruptures de successió, preparada amb la potència dels conflictes dins i fora dels tribunals, és la clau de la reconstrucció de la genealogia del patrimoni i el disseny d'una classe social. Almenys a la vista dels altres, el dot estava pactat, ocupat, mostrat en aquell teatre de poder que es reiterava cíclicament en el marc del mercat matrimonial, devia ser la viva imatge de la categoria de les famílies. No s'ha d'oblidar que en l'Antic Règim, al costat de la circulació de béns materials determinats n'hi havia d'altres de simbòlics que emergien de les maneres de representació imperants. A més, alguns historiadors de la família han afirmat contundentment que les disposicions consuetudinàries van conèixer una autèntica època daurada entre els segles XVI i XVII a bona part d'Europa i tots els costums es basaven en pràctiques molt diverses, dipositàries de concepcions seculares i molt eficaces socialment.

Ara bé, quants dots promesos no es van arribar mai a rebre. O, almenys, en bona part. La consulta creuada de la documentació notarial i processal ens proporciona el punt de vista dels qui van lluitar i reclamar, però dels altres no en sabem res. En tot cas, aquesta conflictivitat tan reiterada, quan en molts casos es parla de dècades i, fins i tot, de generacions, sense que s'hagi materialitzat la consecució o l'adquisició del dot controvertit, junt amb la inflació que pateix des de l'inici del segle XVII, ens suggereix apostar per aquesta idea. El lliurament en terminis també facilitava les coses. Aquests mateixos terminis ens fan pensar en la importància dels cicles de la vida familiar i, fins i tot, en les fases crucials del ritual del matrimoni canònic.

És possible que els pares de la jove que es casava i les famílies implicades, en general, en experimentar aquesta circumstància, estiguessin aprofitant la impossibilitat de donar-ho tot d'un cop, atès que en molts casos estaven esperant rebre alguna renda o pensió per a quadrar-ho tot, per a construir la formulació del matrimoni en la qual paral·lelament l'Església havia estat insistint. Fer coincidir els terminis de lliurament del dot promès amb les fases que conduïen a la validació del sagrament del matrimoni, no era tan sols una estratègia econòmica, ni tan sols una manera d'actuar compromesa amb l'Església, que també, sinó que podia formar part d'una cultura garantista en procés de formació. Aquesta manera de fer, doncs, enfortia un sentit de la comunitat organitzada des de les normes més bàsiques que garantien la preeminència social, l'ordre social i el de les famílies.

48. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 43.

49. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 168.

Ja hem vist anteriorment que el dot ha estat interpretat com l'instrument garant de la protecció patrimonial de la dona casada. Fins al punt que, segons la doctrina dels doctors de la Reial Audiència, per a restituir un dot es podien vendre els béns d'un menor d'edat i crear censals, sense les solemnitats exigides en aquests casos.⁵⁰ Fins al punt, també, que si la dona consentia en una obligació del marit, alienava els seus béns dotals a benefici del marit o pels seus deutes i a causa de l'obligació o l'alienació es convertia en indotada, l'acte en què l'havia atorgat es considerava nul.⁵¹ Seguint Maspons, es considerava que els seus drets dotals no sortien perjudicats per aquest motiu, atès que es presumiria que havia actuat amb vici de consentiment, entre altres causes pel respecte reverencial a causa del marit. Aquesta protecció ja s'hauria posat de manifest en les Decretals, que formaven part del corpus canònic supletori del dret català.⁵² Segons les Decretals, per raó del dot, la dona tenia accions contra qualsevol que pogués retenir els béns del marit.

Quan la dona rebia el dot, automàticament disposava d'un seguit de drets que asseguraven la seva futura posició familiar un cop mort el marit i si ella sobrevivia. Aquests drets podien fer circular una porció dels béns originaris de la part del marit cap a ella mateixa, és clar, en el cas que aquests béns fossin necessaris per a reunir la quantitat a què ascendia el dot que calia retornar. Aleshores, la dona d'alguna manera recuperava la posició a què havia hagut de renunciar en acceptar la donació dels pares o de qui hi hagués intervingut, però ara en un altre sentit, sobre el nou nucli familiar constituït. La posició dins la família de naixement no la tornava a recuperar mai, excepte en el cas que morissin successivament els germans i hereus precedents.

Així, doncs, el dret de tenuta permetia a una vídua amb fills menors erigir-se en substituta del *pater familia*; això sí, l'autèntic poder depenia de la persona amb qui estigués casada. L'assumpció d'aquest paper s'esdevenia quan havia estat casada amb un hereu universal, ja que, si no, qualsevol es podia veure interceptada per l'autèntic detentor de poder dins la xarxa de parentiu, probablement un germà gran del marit, que fins i tot pogués estar nomenat com a marmessor i administrador dels béns dels fills de la dona. En aquests casos, la vídua gairebé no tenia capacitat de decisió.⁵³ De tota manera, la tenuta significava, fins i tot al marge de tenir o no fills del matrimoni, l'usdefruit dels béns maritals. Si no reclamava la restitució del dot, la tenuta conferia a la dona un control important sobre el patrimoni del marit. En cas que

50. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 17.

51. La legislació castellana incapacitava la vídua per a subscriure contractes, ni presentar-se a judici sense consentiment del jutge, ni podia alienar béns ni comprar a crèdit. Vegeu A. RODRÍGUEZ SÁNCHEZ, *La familia en la edad moderna*, Madrid, ArcoLibros, 1996, p. 27.

52. F. MASPONS, «Índex de textos legals canònics supletoris del català», *Revista Jurídica de Catalunya*, XXXIV (1928), p. 45-49 i 397-411.

53. A. MORTON CRAB, *The Strozzi of Florence. Widowhood and family solidarity in the Renaissance*. Michigan, Ashgate Publishing, 2000.

hi hagués fills, aquest dret s'exercia durant la minoria d'edat del futur hereu. Quan aquest arribava a la majoria d'edat i entrava en el control del patrimoni, la tenuta es convertia en un dret d'aliments detallat. Puig Salellas, partint del silenci jurídic en què se sumia la dona en fer la renúncia al dret de llegítima per capítols matrimonials, defineix el nou cicle que s'obre amb la mort del marit amb el desplaçament del centre de gravetat, a favor de la vídua.⁵⁴

A l'Anglaterra anglicana, en la mateixa època, el domini patriarcal gaudia d'un abast enorme. Durant aquest temps, seguint l'historiador L. Stone, el dret d'una dona per a reservar-se i disposar dels seus béns aportats al matrimoni es limitava exclusivament al que ja estigués concertat estrictament pels capítols matrimonials. Mitjançant el matrimoni, els esposos es convertien en una sola persona i aquesta persona era el marit, que adquiria el control absolut sobre la propietat de la dona. Allí, la posició de les vídues i llurs drets van decaure durant el segle XVI, mentre altres lleis posaven èmfasi en la subjecció de l'esposa al marit, influïdes per l'ascendent puritanisme.⁵⁵ Més a prop, en la València foral, com a conseqüència del règim de separació de béns, les dones es trobaven en una situació d'indefensió en el cas de no tenir béns propis, i havent de dependre, en molts casos, de la voluntat testamentària dels esposos. Tanmateix, poden tornar a aspirar al seu *exovar* i *creix* en el cas de sobreviure a l'espòs.⁵⁶ A Catalunya, la posició que el dret garantia a la vídua també es reflectia en vida del marit: sovint, la compareixença de la dona en els actes de disposició del patrimoni junt amb el marit o bé amb l'hereu, a causa de la tenuta i la hipoteca general tàcita que incloïa els béns del marit i que es convenia com a garantia real en els capítols matrimonials.⁵⁷

Hem estat interrelacionant la consolidació dels drets de la vídua en la Catalunya del segle XVI amb l'interès institucional de protegir la figura del pare de família. Es tractava d'aconseguir el mateix per vies diferents. Maspons ha subratllat que fins i tot els marits que disposaven dels béns parafernals de l'esposa, ja fos per entrega expressa o per consentiment tàcit, responien de llur restitució amb tots els seus béns de la mateixa manera que es feia amb el dot.⁵⁸ La clau de la protecció era la restitució, atès que la pràctica quotidiana demostra «que el marit ho és de la casa dotal».

Era imprescindible tenir en compte el context social i les relacions que s'hi establien en el moment en què té lloc la constitució del sistema dotal del qual parlem. La noblesa que va protagonitzar o que es va obrir camí a l'inici

54. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 118, 119 i 125.

55. L. STONE, *Família...*, p. 115.

56. D. GUILLOT ALIAGA, «Derechos de la viuda en la Valencia foral», *Hispania*, vol. 61, núm. 207 (2001), p. 267-288. I. A. BAIXAULI, *Dona i família a la València del segle XVII, dot i creix*, València, Universitat de València, 1998; i de la mateixa autora, *Casar-se a l'antic règim: dona i família a la València del segle XVII*, València, Universitat de València, 2003.

57. J. M. PUIG SALELLAS, *De remences...*, p. 117 i 125.

58. F. MASPONS, *Fons de dret...*, p. 63.

de la modernitat va restringir progressivament els casaments dels seus fora de l'àmbit social que li era propi. Quan procedia de manera alternativa ho feia inevitablement com a resultat de l'ennobliment de l'oferta del mercat matrimonial lligat a la ciutat. Aquest mercat s'havia enriquit, hi havia noves famílies que gaudien d'una bona posició i que tenien un ascendent evident en el marc de les institucions de govern, urbà i territorial, a l'ombra del qual van poder donar un impuls a les seves aspiracions ascendents. Com a resultat de l'ampliació de l'oferta es va acusar l'homogàmia matrimonial que habitualment els caracteritzava. Per a casar els fills i les filles no calia sortir d'aquest mercat, que ja ho oferia tot. Les famílies, noves, amb les quals enllaçar, compartien més coses que no diferien. En tot cas, per a tots dos, l'estratègia consistia en l'intercanvi de poder. Cadascú intercanviava aquell tros o la quota de poder de què més disposava o que, fins i tot, estava disposat a posseir.

Punts de vista sobre la mobilitat social

Volem implicar el dot i el seu sistema com a procés en el marc de la mobilitat social que va caracteritzar les elits barcelonines des de l'inici de l'edat moderna. Per a fer-ho, hem de partir d'una aproximació sobre el significat d'aquest concepte. L'historiador Peter Burke ja fa temps que situava aquest problema predominant en la història moderna entre un dels conceptes centrals de les relacions transversals que mantenen la història i la teoria social. Moltes de les precisions atribuïdes al concepte de *mobilitat social* que ja han estat antany dissenyades per la sociologia queden diluïdes davant la influència de teories globalitzadores tractades des de la praxi de l'historiador. En el seu moment, la mateixa distinció entre la mobilitat de grup i la mobilitat individual no va ser prou clarificada en relació amb el debat sobre l'ascens de la *gentry* anglesa. Una altra de les precisions nascudes de la praxi sociològica ha consistit a delimitar la mobilitat ascendent de la descendent, la intergeneracional de la intrageneracional; per no aprofundir en la vinculació que el tema ha tingut, historiogràficament, amb els interrogants sobre la qüestió de l'Estat modern, del qual el mateix Max Weber havia parlat traçant una línia argumental sobre les condicions institucionals que es trobaven sota la mobilitat de què parlem. Posteriorment, van tornar sobre el tema Beik, Dietrich i Braddick.⁵⁹ En aquest sentit, l'estudi sobre la mobilitat ha estat instrumentalitzat per a redefinir la naturalesa dels estats autoritaris dels

59. W. BEIK, «A social interpretation of the reign of Louis XIV», a N. BULST, R. DESCIMON i A. GUERREAU (comp.), *L'état ou le Roi. Les fondations de la modernité monarchique en France*, París, Maison des Sciences de l'Homme, 1996, p. 145; M. BRADDICK, «State formation and social change in early modern England», *Social History*, vol. 16, núm. 1 (1991), p. 1-19; W. DIETRICH, «Emergence du social lors de la mobilité des individus à partir de la relecture d'un texte de Max Weber», *Espaces et Sociétés*, núm. 54-55 (1989), p. 19.

segles moderns, i així la mobilitat marcava l'estabilitat de les elits dirigents sobre les quals s'escudava el poder dels monarques. Nobles de sang i de toga van sumar forces una vegada i una altra, de cap a cap dels principats europeus, malgrat les crítiques reiterades que algunes persones de la noblesa més rànica van percebre com una competència intrusa. Actualment, l'historiador de la societat de l'edat moderna té un deute contret respecte a aquesta qüestió, a partir de grans debats com ara l'ascens de la burgesia, l'ascens de les ciutats, tal com indicaria des d'un punt de vista teòric Dibble, amb l'objectiu de matisar la relació dinàmica entre les classes socials, la influència del canvi social, la mateixa naturalesa de l'elit de poder.⁶⁰ En el si de la família i de les relacions de parentiu⁶¹ es pot escodriñar el problema; com ha dit J. Contreras, ascendir no és cosa d'un dia ni tampoc ho és d'un individu,⁶² cosa que no obsta perquè hagin proliferat els estudis que, influïts per l'antropologia cognitiva i la metodologia de la microhistòria, atorguen més pes a la individualitat en aquest negoci, com ha suggerit Mascuch.⁶³ La proposta de Bourdieu, que parla d'una mobilitat controlada per una categoria d'individus acuradament seleccionats i modificats per l'ascens individual, no és incompatible amb el manteniment de les estructures.⁶⁴ Altres estudis han lligat aquests elements a l'existència de diverses fases, cada una de les quals gaudeix del seu propi objecte, com recorden Joye, Bassand i Schuler.⁶⁵ Per a concloure, en la major part d'aquests estudis, les aliances matrimonials han constituït el termòmetre amb el qual percebre les circumstàncies, els espais socials i els moments que en conjunt van permetre considerar els segles moderns l'origen de les grans mobilitats socials des dels treballs ja clàssics però bàsics per a França de R. Mousnier i la seva escola.⁶⁶ Naturalment, en el marc de l'aliança, se situa el sistema dotal, d'aquí les connexions que podem establir mútuament.

Dot i mobilitat social

Històricament, el dot reflecteix la naturalesa social de l'enllaç concertat. També les seves aspiracions. Brumont va descriure el dot com la clau de l'ascens que

60. P. BURKE, *History and Social Theory*, Oxford, 1992, p. 63-67; V. K. DIBBLE, «The comparative study of social mobility», *Comparative Studies in Society and History*, núm. 3 (1960-1961), p. 315-321.

61. J. HERNÁNDEZ FRANCO i V. MONTOJO, «Cultura del honor, linaje-patrón y movilidad social en Cartagena durante los siglos XVI y XVII», *Hispania*, vol. 53, núm. 185 (1993), p. 1009-1030.

62. J. CONTRERAS, «Linaje y cambio social, la manipulación de la memoria», *Historia Social*, núm. 21 (1995), p. 120.

63. M. MASCUCH, «Social mobility and middling self-identity: the ethos of british autobiographers, 1600-1750», *Social History*, vol. 20, núm. 1 (1995), p. 45-63; J. B. COLLINS, «Geographic and Social Mobility in Early-Modern France», *Journal of Social History*, vol. 24, núm. 3 (1991), p. 563-577.

64. P. BOURDIEU, «Representation culturelle et reproduction sociale», *Information sur les sciences sociales*, vol. 10, núm. 2 (1971), p. 45-75.

65. D. JOYE, M. BASSAND i M. SCHULER, «La diversité des mobilités», *Espaces et Sociétés. Mobilités*, núm. 54-55 (1989), p. 48.

66. R. MOUSNIER, *Problèmes de stratification sociale*, París, Presses Universitaires de France, 1980.

era necessari pagar per a ingressar en la classe propietària o senyorial.⁶⁷ Els quadres que exposem al final parlen per si sols. Utilitzem les històries familiars d'una mostra de noms representatius de l'elit social i de poder vinculada a la Barcelona dels segles XVI i XVII. Hem buidat els capítols matrimonials d'aquestes famílies per un mínim de quatre generacions. En el quadre que titulem «Dot i mobilitat social», hi observem clarament el preu que costa el canvi estamental. I aquest preu té un nom: el dot. Algun exemple ajudarà a il·lustrar aquests processos, que són socials i de poder. Endinsem-nos en la família Gualbes, de les més antigues de la ciutat de Barcelona. El 1516 es firmaven les capitulacions matrimonials entre Isabel de Gualbes, filla del cavaller Miquel de Gualbes, amb Gaspar de Llordat, senyor de vassalls de Vilacastell. La núvia aportava com a dot la quantitat de sis mil lliures de moneda barcelonina. Més tard, el 1538, una altra donzella de la família, Catalina, filla del ja senyor del castell i terme de Montnegre, Joan de Gualbes, celebrava les capitulacions matrimonials amb el senyor de Fonolleres, Lluís d'Ivorra. Els Gualbes aportaven ara un dot que ascendia a una xifra inferior a l'anterior, quan, en canvi, havia transcorregut més temps, es tractava de tres mil cinc-cents lliures. Així, successivament, a mesura que s'avança el segle XVI, es troben dones de la família que van tenint dots de quantitat inferior. El fenomen el podem relacionar amb el fet que cada vegada més la concentració de béns en unes soles mans s'ha convertit en una necessitat per a competir pel poder i, per descomptat, per l'ascens social. Sens dubte, aquests dots eren companys de viatge d'altres que en la mateixa família van representar molt més, no en va els Gualbes van passar per aquelles dates a entroncar definitivament amb la vella noblesa. Els Boixadors fan el mateix quan el 1630 casen Pràxedis, filla del senyor de la quadre de Sant Miquel de Pontons amb Bonaventura Brossa, algú totalment acabat d'arribar entre els cercles de l'elit barcelonina, per bé que ja vinculat als ambients professionals de l'exercici del dret.⁶⁸ Era la capacitat de poder intercanviar béns de naturalesa ben diversa, a vegades, materials, altres vegades, culturals, el que permetia la concertació del matrimoni, una relació social que en l'època no provocava cap dubte que es devia tractar entre iguals. I el dot formava part d'aquest sistema. Tanmateix, era un matrimoni que resultava barat per a la família. Un dot ínfim pel que s'esperava del llinatge, que, en efecte, reservaria quantitats més grans per a una altra o unes altres filles. El mateix trobem amb el baró d'Eramprunyà, que casava a mitjan segle XVII una filla amb un acabat d'ascendir i a la qual dotava amb cinc mil lliures, una quantitat ínfima per la seva condició social i familiar, i tot el

67. F. BRUMONT, «Le mariage, passeport pour l'ascens sociale à Logroño au XVIe siècle», a J. P. ALMARIC (coord.), *Pouvoirs et société dans l'Espagne moderne*, Tolosa, Presses Universitaires du Mirail, 1993, p. 89-100.

68. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Notari P. P. Vives, *Llibre primer de capítols...*, f. 284; AHPB, Notari F. Jutge, *Capítols matrimonials*, llig. 17, f. 73r; AHPB, Notari P. Lluell, *Llibre setè de capítols...*, f. 289r.

contrari del que feia amb un altre fill que casava en les mateixes dates amb la filla del vescomte de Joch, o amb una altra filla que dotava amb vint mil lliures per casar-la amb un altre membre de la mateixa noblesa, un Salbà i Cardona.⁶⁹

D'altra banda, l'anàlisi de la quantitat del dot ens aporta dades per al coneixement de la naturalesa oberta o tancada de l'elit barcelonina, cosa que ha constituït un interrogant clàssic en la historiografia social de l'era moderna. L'aliança entre el llinatge dels Copons amb els Casademunt a l'inici del segle XVII podria, per exemple, com en tants altres casos, semblar el símbol d'un creixent oberturisme de la classe nobiliària tradicional, quan, per contra, la inflació dotal no només permetia comprar econòmicament l'ascens sinó que gràcies a les estratègies de concentració prèvies que, com hem vist, s'acostumaven a fer entre els que aspiraven a ascendir, la trajectòria precedent era tan complexa com meditada, i, en efecte, els Casademunt ja feia temps que invertien en aquesta carrera. Eren cavallers, i disposaven de terres, el signe d'identitat de classe més gran de l'època.⁷⁰

El paper de la dona ocupava un rang de primer nivell. Com es pot observar en el quadre corresponent, la dona és la primera que en la segona generació protagonitza un avenç significatiu. És aleshores quan en un 10% enllaça amb membres de la noblesa tradicional. Observem el quadre que es titula «Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social», també elaborat a partir de la mateixa mostra de famílies sobre una base més gran de notariais, capítols, testaments i inventaris. Un 36% de les dones descendents d'estaments no privilegiats, ja en la primera generació i a força distància dels germans, ha enllaçat entre la ciutadania honrada de Barcelona. Igualment, és significatiu que gairebé un 20% de les dones en aquella primera generació s'enllaça amb senyors vassalls, mentre que només un 2% dels seus germans hereus universals ho han fet amb famílies d'aquest mateix estatus. Com a subjectes de dret, les dones constitueixen un element essencial per a una expectativa d'ascens social. Amb tot, sembla que els acords o les estratègies encarrilats als membres de la família, homes i dones indistintament, no es poden deslligar d'una acció conjunta. Igor Mineo parla d'una disciplina de llinatge que revela un ordre intern determinat.⁷¹ L'acció individual és la que neix amb l'elusió del que és normatiu. El que és normatiu, per contra, afavoreix l'estratègia de conjunt, el manteniment de les bases socials. Accedim ara al trànsit entre la segona i la tercera generació, seguint la mateixa argumentació. El 13% de les filles ja es casen amb la noblesa pròpiament dita dels que tenen l'apel·latiu *don*, tan peculiar d'aquest

69. AHPB, Notari R. Heixarch, *Secundus liber capitulorum*, llig. 8, f. 58r; AHPB, Notari B. Plea, *Secundus liber capitulorum*, llig. 11, 192; AHPB, Notari P. P. Vives, *Sextus liber capitulorum*, llig. 54, f. 326.

70. AHPB, Notari Ll. Collell, *Pimus liber testamentorum*, llig. 12, f. 187r; AHPB, *Inventaris*, 100r; AHPB, F. Sabata, *Capítols*, llig. 12, f. 117r; AHPB, F. Pedralbes, *Plec de capítols*, s. d.

71. E. IGOR MINEO, «Formazione delle elite urbane nella Sicilie del tardo medioevo», *Quaderni Storici*, vol. 88, núm. 1 (1995), p. 9-43.

estament al Principat, mentre que comparativament tan sols ho fa un 9% dels hereus universals. Junt amb la capacitat d'intercanvi són molt importants els que considerem com a agents o subjectes de la mobilitat social. Així, si els hereus universals són els davanters en l'adquisició dels privilegis nobiliaris que hauran de donar el nom de la família, és perquè algunes generacions abans les filles i les germanes han monopolitzat les pautes de l'ascens.

Escenificacions del poder i conflicte pel dot

L'estudi de la conflictivitat familiar⁷² a partir dels dots col·loca les dones en un lloc molt important, pel marcat protagonisme que tenen. Les famílies que integraven la nova noblesa, tard o d'hora, almenys un cop a la vida, s'havien enfrontat per un dot. Segons vam poder demostrar en un treball precedent, el 15,5% dels plets civils presentats davant la Reial Audiència de Barcelona havien tingut un dot com a centre de disputes.⁷³ La conflictivitat familiar sobre el dot també ha estat objecte d'altres treballs, entre els quals s'han de destacar se centren en la Itàlia renaixentista. Un treball de Th. Kuehn situa el dot en l'encreuament de la tensió entre llinatges o branques dins una mateixa xarxa de parentiu, ambdues nocions perfectament aplicables a la mentalitat de la família de l'època referida. Aquest autor utilitza fonts notariales, doctrinals i judicials per a demostrar que la llei servei als interessos dels litigants. Kuehn treballa des de l'antropologia jurídica a partir de casos. Les seves conclusions, que recorren un camp similar al mostreig pel fet que també hi prevalia el dret comú, apunten a la idea que en tots els plets destaca la importància dels drets de propietat i la naturalesa competitiva pròpia d'un sistema de subordinacions i, per tant, d'exclusions.⁷⁴

Durant el llarg procés que significava la concertació d'un matrimoni, un dels episodis més importants era l'entrega ritual, que no tant real, del dot. El donant decidia també el moment o els terminis en què faria efectiu el lliurament del dot a la núvia. El costum era dotar en forma de renda, cosa que facilitava les coses. Així, els casos que exposem a continuació mostren l'interès⁷⁵ o la necessitat en nom d'una estratègia d'acumulació, dels hereus, un cop morts els seus pares, en congelar la part restant del dot promès, o en incomplir els terminis d'entrega, un cop cedida la primera quantitat. És cert que no poques vegades

72. El tema no ha cessat de merèixer l'atenció dels historiadors: H. CONWAY, «Dead, but not buried: bodies, burial and family conflicts», *Legal Studies*, núm. 9 (2003), p. 424-452.

73. M. FARGAS, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626: les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, p. 130.

74. Th. KUEHN, *Law, family & women: toward a legal anthropology of Renaissance Italy*, Chicago, The University Press of Chicago, 1994, p. 55-190.

75. D. J. WESSELL, «Family Interests? Women's Power: the absence of family in dowry restitution cases in fifteenth-century Valencia», *Women's History Review*, vol. 15, núm. 4 (2006), p. 511-520.

el que succeïa és que tenia dificultats serioses per a materialitzar el que es devia, quan l'herència estava carregada de deutes contrets per l'anterior propietari o, fins i tot, més enllà. En aquest sentit, la vídua Dusai, el 1571, declarava que ja feia més de vint-i-cinc anys que litigava contra el seu germà gran i asseverava que «s'hi ha gastat molt i Lluís li ha posat tots els impediments perquè s'anés allargant...».⁷⁶ Un altre hereu universal, germà del marit difunt, podia impedir la restitució completa del dot. En efecte, el 1508 arribaven a una concòrdia davant notari la vídua del ciutadà honrat Jaume Fivaller, de nom Aldonça, i el seu fill, Joanot, d'una part, i Galceran Fivaller, de l'altra. Múltiples plets, controvèrsies, querelles, paus i treves firmades i violades per Galceran contra el seu germà Jaume havien caracteritzat les relacions entre aquests personatges en els últims anys. El que Aldonça reclamava era el dot que en el seu moment havia aportat al matrimoni.⁷⁷

En un procés de vista instruït als oficials reials de la Catalunya del 1604, descobria algun conflicte similar. El que descrivim tenia com a protagonistes les famílies Gilabert contra Desvalls. El primer estava casat amb Francesca d'Eroles, sogra alhora d'un Desvalls. Seguint el relat, «Gilabert, ab ajuda de Torner y Fontanet se alsà ab tota la hisenda de la muller de Desvalls, la qual al casarse le prometé tres centes lliures anuals mentre visqués Francesca de Eroles, lo que en realitat no le pagaren a dit de tal forma que los conjuges Desvalls hagueren de ir per casas de parents y amics mendigant per tenir usurpats els dits bens [...] conseguiren que un malfactor anés al castell de Sarroca on estava Vicenta Desvalls, muller de Jeroni Desvalls, amb l'objectiu de donar mort a aquest y le robaren los fruits que li havia enviat el seu cosí Jeroni Desvalls...».⁷⁸ Retenció il·legítima d'un dot, poder marital, són les claus del conflicte que es repeteixen tan sovint com per pensar en el dot en termes d'un ritual social que cal entendre en un context d'alta competitivitat i tensió nobiliària quan s'estava consolidant el canvi a una nova classe de poder.

A Dionísia Blan, esposa del vescomte de Joch Don Pere de Perepertusa i Erill, els seus pares també li havien donat amb motiu del matrimoni la quantitat de dues mil lliures, més un censal de pensió anual de seixanta sobre la vila de Vinçà del Conflent. Els donants es reservaven l'usdefruit del dot com a prova inequívoca del control patern, per bé que també és cert que s'actuava de la mateixa manera quan s'atorgava per capítols un heretament de tipus universal. El pacte continuava de la manera següent: en el cas que la núvia morís abans d'haver tingut descendència legítima masculina, tal com constava en els capítols

76. Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Cancelleria (ACA, RC), llig. 4307, s. d.

77. ACA, RC, *Patrimoniales, Sentmenat*, llig. 461, s. d.

78. ACA, RC, G (Generalitat), RV (Reial Visita), llig. 14, s. d.: «Gilabert, amb l'ajuda de Torner i Fontanet, van aconseguir tota la hisenda de la dona de Desvalls, que quan es va casar li va prometre tres-centes lliures anuals mentre visqués Francesca Eroles, que en realitat no li van pagar, de manera que els cònjuges Desvalls van haver d'anar per les cases dels amics i parents pidolant perquè tenien els béns usurpats per Gilabert [...]».

matrimonials redactats a aquest efecte, es preveia la substitució en mans de les germanes. Aquestes eren, per una banda, Maria, casada amb el noble Joan de Sentmenat, i de l'altra i per parts iguals, Elisabet, casada amb Francesc de Pinós i Santcliment. A Maria, el seu pare i la seva àvia materna ja li havien donat en el moment de concertar-li el matrimoni la quantitat de dotze mil lliures, una part de les quals provenia de la restitució dotal de la seva pròpia mare. A la segona, el seu pare i la seva àvia materna també li entregarien el mateix dot, però aquesta vegada una part provenia de la restitució del dot de Dionísia. Però com que l'àvia materna va morir abans que Elisabet es casés, el compromís entre el pare i l'àvia no va trigar a veure's manipulat pels interessos de la germana casada, Maria.⁷⁹ Els matrimonis de cada una de les germanes potser tenien alguna cosa a veure amb la vulneració de la voluntat paterna. Una cosa sí que era evident: aquests matrimonis les estaven posicionant en diferents situacions respecte del poder patrimonial. Era fàcil per a una posició patrimonial preeminent col·lapsar la recepció d'un dot, inferior i una mica més vulnerable. Un cop d'ull enrere sobre cada personatge ens il·lustra la realitat. Elisabet s'havia casat amb un noble que pertanyia a una de les branques menors i, per tant, desheretades del llinatge vescomtal al qual pertanyia i del qual segurament depenia.⁸⁰

Això sí, era senyor del castell de Barberà. Segons un inventari de béns datat el 1626, tenia un patrimoni que consistia, a més, en la propietat d'unes vint cases a Barcelona i vint-i-cinc peces de terra, sense expressar-ne les dimensions, situades pels voltants de la ciutat.⁸¹ Representava, doncs, un enllaç matrimonial que havia conferit a Elisabet un determinat prestigi dins la seva classe. Al seu costat, en canvi, Maria estava casada amb l'hereu universal de la senyoria del terme i els llocs de Sentmenat i del castell de Sopera a la vegueria del Vallès, l'heretat del tronc familiar principal, que incloïa jurisdicció mixta sobre el territori i els seus vassalls.⁸²

Ja hem dit que la transferència d'un dot en terminis successius i en el curs d'un temps dilatat feia persistir-ne el control dels donants o el donant, o a manca d'aquest, de l'encarregat de fer la donació. Per això, en algun moment no hem dubtat a atribuir a la fase d'aquesta donació el concepte de *ritual*. Almenys als ulls dels altres, el dot estava pactat, devia ser la viva imatge de la categoria de les famílies. Però quantes no les van rebre mai. O, almenys, en part. La consulta de la documentació notarial i processal de manera creuada ens dona el punt de vista dels qui les van lluitar i reclamar, però no en sabem res de la resta. En tot cas, aquesta conflictivitat tan reiterada, quan en molts casos es parla de dècades

79. AHPB, Esteve Gilabert de Bruniquer, *Llibre setè de capítols matrimonials*, llig. 19, s. d.

80. AHPB, Antic Safont, *Llibre quart de testaments*, llig. 8, s. d.; Bernat Puigvert, *Manual de testaments*, llig. 24, s. d.; Joan Baptista Nadal, *Testaments*, llig. 13, f. 219r.

81. AHPB, Antoni Joan Fita, *Testaments*, llig. 30, f. 30r-37r; AHPB, *Inventaris*, llig. 33, s. d.

82. AHPB, Esteve Gilabert de Bruniquer, *Llibre setè de capítols matrimonials*, llig. 19, s. d.

i, fins i tot, de generacions sense que s'hagués materialitat, junt amb la desmesurada inflació des de l'inici del segle XVII, ens suggereix apostar per aquesta idea.

Aquests mateixos terminis ens fan pensar en la importància dels cicles de la vida familiar i, fins i tot, en les fases crucials del ritual religiós del matrimoni. En els capítols matrimonials signats a mitjan segle XVII entre el comte de Savallà Francesc de Rocabertí i Maria de Blanes i de Sentmenat, els pares donaven a la filla la quantitat de dotze mil lliures. Entre aquestes, mil dues-centes provindrien de les pensions d'un seguit de censals la titularitat dels quals també es donava i la resta era diner comptant que li farien arribar a terminis: el primer termini era quan se solemnitzava el matrimoni, que era quan se celebrava davant l'Església, el sacerdot i els testimonis; el segon termini «un any després que siga introduïda en casa del dit marit...», i el tercer, al cap de cinc anys.⁸³ Aquestes últimes fases havien de coincidir amb el naixement d'un fill almenys, ja que havia transcorregut prou temps per a tenir-lo. L'arribada dels fills segellava els pactes dotals perquè aclaria el destí d'aquests béns. Fer coincidir els terminis d'entrega del dot promès amb les fases que conduïen a la validació del sagrament del matrimoni no era només una estratègia econòmica, ni tan sols una manera d'actuar compromesa amb l'Església, que també, sinó que podia formar part d'una cultura garantista en procés de formació. Aquesta manera de fer, doncs, enfortia un sentit de la comunitat organitzada des de les normes més bàsiques que garantien la preeminència social, l'ordre social i l'ordre de les famílies. A vegades, es prometia donar el dot en el moment en què el germà gran i hereu es casés. Passem aquí de la reverència al pare a la reverència a l'hereu universal. Anticipa un paper com a patriarca de més d'un nucli familiar, de tota una xarxa de parentiu que en depèn pels seus recursos escassos, sovint, víctimes de l'exclusió. Així, Maria Amat rebia en els seus capítols amb Francesc Tamarit la quantitat de cinc mil lliures, de les quals tres mil serien seves «quan l'hereu Amat se case...».⁸⁴

Si els moments culminants en la validació del matrimoni com a sagrament coincideixen, com ja hem apuntat, amb part de l'entrega del dot, el cert és que almenys algun altre termini o els últims, si és que n'hi havia diversos, es trobaven en funció de les circumstàncies que envoltessin la vida familiar. Així, quan el patrimoni es trobava pendent d'una sentència, s'acostumava a indicar en els mateixos capítols matrimonials que la donació es faria un cop recaiguda la decisió judicial.⁸⁵ El 1600, en els capítols del cavaller Francesc de Tord i Marianna de Millars i Alemanh, quedava ben de manifest que la núvia rebria «dos mil lliures quan les obtinga sa mare Elisabet acabada la sentència

83. AHPB, Francesc Pons, *Capítols matrimonials*, llig. 22, f. 529r.

84. AHPB, Pere Moret, *Manual de inventaris...*, llig. 23, s. d.

85. Sobre aquestes i altres previsions: C. HAMILTON, «Property Rights and Transaction Costs in Marriage: Evidence from Prenuptial Contracts», *The Journal of Economic History*, vol. 59, núm. 1 (1999), p. 68-103.

que penja en la real audiència de Barcelona per rahó de llegítimes sues contra el senyor de Montfalcó de Meca en la Segarra y Cervera que es senyo de dita Casa...». ⁸⁶

En els capítols matrimonials del 1627 signats entre el cavaller Joan Batista Cassador i Cristina de Sorribes, es deixava constància que una part del dot de la núvia era donada en concepte d'un vell llegat d'un avi, Ramon de Torrelles, que depenia alhora d'una causa substanciada davant la Reial Audiència així com la quantitat d'unes quatre-cents lliures que Miquel de Torrelles «tenint els béns d'Anna Ycart li deu per causa en la reial audiència...». ⁸⁷

Sovint s'acostumava a disposar d'uns béns que materialment estaven en dubte, no es podien manejar materialment. El prolongament dels plets era tant, de fins a tres generacions fins a cent anys o més a vegades, que era habitual viure pendent que algun dia insospitat recaigués una sentència amb una normalitat absoluta. Hi havia, doncs, suposats propietaris al costat dels que realment ho eren. Malgrat tot, res no impedia que els uns i els altres disposessin lliurement per testament o per capítols matrimonials sobre els béns que disputaven. Potser per això mai no van arribar a mans dels destinataris designats. Aquesta també podia ser una manera estratègica d'eludir el pagament real de dots que cada vegada eren més onerosos.

Procés a la inflació dotal

L'auge dels privilegis d'exclusió contradeia la detracció del dot. Lliurats en metàl·lic, en diner comptant o en forma de renda, tant els dots com també les porcions de la llegítima dels fills barons podien amenaçar la integritat dels patrimonis immobles que calia preservar. S'adoptaven estratègies diverses a fi d'evitar els tan temuts desmembraments patrimonials. Per això, a Itàlia es proveïa els fills menors amb béns materns. ⁸⁸ En el nostre cas, de la mostra de famílies treballades se n'infereix també un costum de dotar la dona amb béns de fora de la línia masculina. Seguint el quadre titulat «Evolució i destí del dot», que hi fa referència, en el sector de les famílies de la vella noblesa tradicional un 30,8% dels dots responien a aquesta realitat i sumaven béns de la mare, d'algun col·lateral, un oncle o una tia de la que estava a punt de casar-se, o d'algun ascendent, si sobrevivia algun dels avis o simplement en compliment d'una donació amb eficàcia en complir-se l'acte matrimonial. Completant les xifres, en el sector de les famílies descendents de les velles oligarquies urbanes, ens movem en els percentatges següents: un 10,3%, un 15,4% i un 2,6%, que sumarien en conjunt

86. AHPB, Gaspar Montserrat Xemallau, *Capítols matrimonials*, llig. 27, s. d.

87. AHPB, Pau Moret, *Capítols matrimonials*, llig. 23, f. 124r.

88. G. DELILLE, *Famille et propriété dans le royaume de Naples*, Roma, 1983, p. 250.

un 28,3% de donacions alienes a la línia d'ascendència masculina. Finalment, entre el sector de descendents d'estaments no privilegiats obtenim un 14% de dots que provenen dels béns de la mare, un 12% de dots que provenen d'un col·lateral i un 4% que prové d'un ascendent, en suma, un 30%. També com a estratègia, allà on el repartiment era igualitari com succeïa en alguns territoris del Sacre Imperi, la filla era exclosa dels feus i rebia a canvi una compensació en metàl·lic.⁸⁹

El sistema de successió indivisa es podia mantenir amb la limitació del nombre dels matrimonis i la sortida eclesiàstica. El quadre titulat «Reduir dots i potenciar el celibat» il·lustra aquestes consideracions. El 1597, en el testament de Maria Pol, la causant establia que respecte de les seves tres filles, Mariana, Elisabet i Valeria, «es ma voluntat que totes sien monjes...».⁹⁰ La necessitat de deixar ben reservat el patrimoni obligava a prendre mesures. El 30% dels testaments de la mostra de famílies treballades ordenaven entre les seves voluntats la col·locació de com a mínim un fill o una filla a l'Església.⁹¹ L'historiador L. Stone, en els seus ja clàssics però fonamentals estudis sobre la família, va demostrar que entre els segles XVI i fins a mitjan segle XVII la taxa de celibat femení definitiu entre l'alta noblesa d'Anglaterra es multiplicava per quatre.⁹² Un estudi posterior sobre la família de la Catalunya del nord de l'època moderna evoca igualment el celibat com una necessitat del sistema familiar amb l'objectiu que el patrimoni es pogués transmetre a un sol hereu.⁹³ L'esquema se sol repetir en la geografia europea de l'època. En la Florència renaixentista s'havia estès el costum de casar tan sols un fill i dotar també només una filla.⁹⁴

La confirmació i l'extensió dels privilegis d'exclusió en la Catalunya moderna coincidia amb l'augment del nombre de destins celibataris, que resultaven més econòmics per a la família, com ja ha estudiat Ll. Ferrer.⁹⁵ Si en la primera generació s'obté per a la vella noblesa un 15% de fills cèlibes, en la generació següent aquesta xifra arriba al 41%. Entre les famílies que es troben en procés d'ennobliment, la xifra se situa entre el 23% i el 43%. Si recollim la noció del 3,75 com a taxa mitjana del nombre de fills per matrimoni, es percep que hi ha una majoria entregada a l'Església. Per tant, l'exclusió patrimonial va acompanyada d'exclusió matrimonial, que permet la inflació dotal. L. Stone ja

89. A. BURGUIÈRE, *Historia de la familia...*, p. 75-77.

90. AHPB, Notari Francesc Pedralbes, *Tercius liber testamentorum*, llig. 24, f. 205r-207r.

91. M. FARGAS, *Família i poder...*, p. 115-116.

92. L. STONE i J. C. FAWTIER STONE, *An open elite?*, Oxford, Clarendon Press, 1984, p. 245.

93. J. PEITAVÍ, *La família nord-catalana. Matrimonis i patrimoni*, Perpinyà, El Trabucaire, 1996, p. 45.

94. M. A. VISCEGLIA, *Il Bisogno di Eternità: i comportamenti aristocratici a Napoli in età moderna*, Nàpols, Guida, 1988; A. BURGUIÈRE, *Historia de la familia...*, p. 75-77.

95. LL. FERRER, «Familia, Iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (s. XIX-XX)», *Boletín de la ADEH*, vol. IX, núm. I (1991), p. 27-64.

ho va constatar en el cas anglès, en el sistema dotal del qual les núvies que no fossin hereves de la hisenda no podien oferir terres en el matrimoni encara que tothom esperava en compensació que hi acudissin amb una suma de diners important. Diners que anaven a parar directament a mans del nuvi acostumat a reutilitzar-los en altres dots de les seves pròpies filles.⁹⁶ A Catalunya, en canvi, la garantia de la reversió dotal retorna a la família donant el dot en el cas, és clar, que el matrimoni no disposés de fills legítims i aquests béns podrien ser reutilitzats en les altres filles en edat de casar-se.

Així mateix, la inflació dotal responia al clima de tensió i competència en un mercat matrimonial essencialment urbà, espai públic de la nova noblesa. Les filles de la classe propietària a Tolosa en l'era moderna eren dotades amb l'equivalent de dos o tres anys de les rendes totals de la seva família.⁹⁷ La demanda d'ennobliment, per a tots els qui aspiraven a gaudir de proximitat amb la noblesa tradicional, forçada en moltes ciutats de l'època a pactar socialment amb altres grups a fi de mantenir-se en la cúspide del poder, implicava l'augment del preu del dot. Per tant, és imprescindible analitzar el paper, la funcionalitat que va tenir el dot en aquest procés d'ennobliment, per a la qual remetem el lector als quadres finals, en què queda explicitada la qüestió. El dot comprava l'ascens social, com hem vist. Segons el quadre «Dot i mobilitat social», els dots compresos per un mínim de tres mil lliures compraven en un 98 % dels casos ascensos o, més ben dit, canvis d'estament per als qui descendien dels grups no privilegiats. Amb dots inferiors i amb un mínim de mil lliures representava comprar l'ascens en un 82% dels casos, fet que entre els descendents de les oligarquies urbanes era en un 54,4% dels casos. Paral·lelament, l'augment del dot entregat significava adquirir per via d'afinitat per als futurs descendents del llinatge patrimonis de base territorial, com era el cas de les famílies de la vella noblesa que en el trànsit d'aquest moment estudiat havia passat d'oferir dots de tres mil lliures a duplicar les xifres i a triplicar l'adquisició territorial anhelada. En definitiva, la inflació dotal va permetre la mobilitat social, amb les reserves que en la freqüent falta d'eficàcia real implicaven sobre teatralitat de l'ascens social.

Conclusions

El coneixement detallat del sistema dotal que tenia la família en defineix i en permet els usos més variats. Els usos tenen entrada després del consens o el pacte dotal. De l'acord formal al real. Els usos són diversos, s'acosten o s'allunyen de l'acord. Quan això succeeix, el consentiment familiar al·ludit, els drets

96. L. STONE, *Família...*, p. 61.

97. A. BURGUIÈRE, *Historia de la familia...*, p. 75-77.

de la dona, han tancat el seu propi capítol. Aleshores s'obre tot un univers de possibilitats tan variades, entre metes familiars i objectius individuals, que es van sobreposant al concepte primitiu de *ordre familiar* per a deixar pas a nous processos, per als quals no importi tant l'ordre com la consecució. Els ideals polítics de la ciutat, que s'erigeix en l'edat moderna en model i teatre de poder, també es plasmen en el sistema dotal. Els personatges que intervenen en aquestes donacions, els espais i temps pels quals travessen, constitueixen tot un guió del poder en la ciutat, una ficció per a aparentar el que no es té, el que no es vol desaprendre o el que es pretén aconseguir. Si en la Barcelona moderna la pràctica de control de càrrecs institucionals sempre va operar en oposició a l'atzar connatural al sistema insaculatori, a fi d'eludir-ne els riscos, i en va trobar la clau en les llistes, en l'atracció de les nòmines destinades a la insaculació, els usos del sistema del dot reflecteixen tàctiques semblants. En efecte, per a l'elit interessava augmentar les aliances matrimonials amb qui potencialment o de fet estaven inscrits en les nòmines. A l'expulsió d'un individu en una nòmina, per exemple, per ascens a una altra, convenia, a fi de no perdre aquesta quota, entroncar amb qui encara era en la mateixa nòmina. La pràctica es revelava útil i al final els càrrecs executius van reincidir durant tota una època a mans d'un mateix cercle de famílies davant d'altres que van sucumbir en l'intent o només van aconseguir de manera efímera algun càrrec.

El sistema dotal també controla l'entrada-donació i la sortida-devolució de la donació matrimonial. En la pràctica, tot el sistema permet mantenir una posició en el mercat, unes exigències o un preu en la carrera de la mobilitat social, encara que el dot promès no es faci realitat com tampoc necessàriament els càrrecs institucionals no van tenir les mateixes cares ni els mateixos noms per bé que darrere l'aparença s'hi podien trobar les mateixes famílies.⁹⁸ La concertació d'aliances entre els candidats a ser inscrits en aquestes nòmines mantenia en tensió les expectatives de control, de la mateixa manera que la inflació del dot, els terminis d'entrega, els incompliments i les reclamacions, el deure de restituir i l'omissió també produïen nòmines de famílies imaginàries o reals amb les quals hi havia una vinculació permanent que col·lapsava o tancava una parcel·la del mercat matrimonial alhora que impedia obrir-la a altres. Convenim amb la historiadora Jutta Sperling, que ha fet un assaig interpretant la pràctica dotal,⁹⁹ que la regulació que se'n va fer va permetre la flexibilització de les respostes. Segons aquesta autora, el sistema del dot va contribuir a estabilitzar l'estratificació social, va promoure l'endogàmia i va conduir la mobilitat social,

98. Aquestes estratègies d'accés i consolidació en el poder institucional les vaig estudiar jo mateixa: M. FARGAS, *Família i poder a Catalunya, 1516-1621. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*, Barcelona, Fundació Noguera, 1997, que recull la mostra de famílies utilitzades ara amb justificació de la seva representativitat.

99. J. STERLING, «Marriage at the time of the council of Trent (1560-70): clandestine marriages, kinship prohibitions, and dowry exchange In european comparison», *Journal of Early Modern History*, vol. 8, núm. 2 (2004), p. 65-108.

que tindria la dona en el centre. En efecte, hem constatat que la inflació dotal encobria la seva pròpia omissió i ficció per a mantenir el control del mercat social del matrimoni. Si el dot i les garanties que duia implícites van respondre a la consolidació de l'ordre social, els seus usos i les seves ficcions van respondre a potenciar la mobilitat.

Taula 1
Dot i mobilitat social

<i>Famílies</i>	<i>Quantitat dels dots i mobilitat corresponent</i>					
	<i>Fins a 1.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>	<i>De 1000 a 3.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>	<i>Més de 3.000 lliures</i>	<i>Mobilitat estamental</i>
<i>Descendents de les oligarquies urbanes baixmedievales</i>						
Dusai	1	—	1	—	5	5
Fivaller	3	—	2	1	6	4
Gualbes	2	—	1	1	3	1
Llull	1	—	2	—	6	5
Marimon	1	—	1	1	4	4
Santjust	1	—	3	3	4	3
Sapila	1	—	1	—	5	4
Terré	1	—	—	—	5	5
Total	11	—	11	54,5%	38	81,5%
<i>Descendents d'estaments no privilegiats</i>						
Casademunt	1	—	1	1	3	3
Cassador	—	—	6	5	1	1
Codina	2	—	—	—	3	3
Granollachs	4	—	—	—	6	6
Montaner	1	—	—	—	3	3
Quintana	—	—	1	1	2	2
Safont	1	—	1	1	3	2
Sorribes	1	—	1	1	4	3
Xammar	1	—	1	—	3	3
Total	11	—	11	82%	28	93%

Taula 2
Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social

	1a generació			2a generació			3a generació			4a generació		
	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles
	1r	2n		1r	2n		1r	2n		1r	2n	
<i>Tipologia social de l'aliança</i>												
Mercaders i artistes	6	10	10	1	10	2	1	8	3	—	—	—
	14%	23%	23%	1,5%	15%	3%	1,3%	11%	4%	—	—	—
Ciudadans i doctors	1	5	15	—	10	9	—	8	8	—	—	—
	2,5%	12%	36%	13%	15%	13%	—	11%	11%	—	—	—
Cavallers	—	7	10	15	11	10	10	7	20	17	5	5
	—	16%	23%	22%	16%	15%	13%	9%	27%	22%	6%	6%
Nobles	—	—	—	6	—	9	2	—	8	13	1	8
	—	—	—	9%	—	13%	2%	—	11%	—	—	—
<i>Tipologia patrimonial de l'aliança</i>												
<i>Heretament universal amb base territorial</i>												
	1	2	8	1	—	6	—	5	10	5	—	7
	2%	4%	19%	1%	—	9%	—	7%	13%	6%	—	9%
<i>Heretament universal i de 10.000 a 5.000 lliures</i>												
	—	1	—	—	—	—	5	4	—	—	—	—
	—	2%	—	—	—	—	7%	5,5%	—	—	—	—
<i>Heretament universal i de 5.000 a 2.000 lliures</i>												
	—	—	9	5	—	21	2	—	12	5	11	11
	—	—	24%	—	—	31%	2%	—	16%	2,6%	14%	—
<i>Exclusió patrimonial amb base territorial</i>												
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Exclusió patrimonial i mínim de 10.000 lliures</i>												
	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—
	—	—	2,3%	—	—	—	—	2,7%	—	—	—	—
<i>Exclusió patrimonial i entre 10.000 i 3.000 lliures</i>												
	1	3	3	2	3	—	8	3	3	—	—	—
	2%	7%	7%	4%	4%	—	5%	4%	4%	5%	3%	—

Taula 2 (Continuació)
Dot, aliança i gènere en un procés de mobilitat social

Tipologia patrimonial de l'aliança	1a generació			2a generació			3a generació			4a generació		
	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles	Fills		Filles
	1r	2n		1r	2n		1r	2n		1r	2n	
<i>Exclusió patrimonial i menys de 3.000 lliures</i>												
	18	8	32	6	15	9	15	14	4	11	10	6
	42%	18%	75%	9%	22%	13%	20%	19%	5%	14%	13%	7%
<i>Herències i donacions</i>												
Finques urbanes	9	2	—	11	5	2	12	—	8	12	3	7
	21%	4%	—	16%	7%	3%	16%	—	11%	15%	3%	9%
Finques rurals	6	—	—	9	6	—	11	5	2	11	1	6
	14%	—	—	13%	9%	—	15%	7%	2%	14%	1%	2%
Senyoria territorial	—	—	—	4	—	—	8	—	—	9	1	—
	—	—	—	6	—	—	11	—	—	11	1	—
Renda anual màxim 500 lliures	4	2	—	2	—	—	1	2	7	—	7	7
	9%	4%	—	3%	—	—	1%	2%	9%	—	9%	9%
Renda anual màxim 350 lliures	7	—	—	29	8	23	42	10	25	38	6	28
	16%	—	—	48%	11%	34%	58%	13%	34%	49%	7%	36%

Taula 3
Reduir dots i potenciar el celibat

	<i>1a-2a generació</i>				<i>3a-4a generació</i>			
	<i>Casats</i>		<i>Cèlibes</i>		<i>Casats</i>		<i>Cèlibes</i>	
	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>	<i>H</i>	<i>D</i>
Famílies de la vella noblesa	43	17	3	6	68	35	33	38
	62%	24%	4%	8%	39%	20%	19%	22%
Famílies de la vella oligarquia	34	15	7	8	38	19	29	20
	53%	23%	11%	12%	35%	18%	27%	19%
Famílies d'estaments no privilegiats	25	9	10	3	69	38	34	19
	53%	19%	21%	6%	43%	23%	21%	11%

H: homes

D: dones

Taula 4
Evolució i destinació del dot

	1a-2a generació						1a-2a generació					
	Renda màxima 3.000 lliures	Renda inferior	Patrimoni espòs				Renda mínima 6.000 lliures	Renda inferior	Patrimoni espòs			
			A	B	C	D			A	B	C	D
Famílies de la vella noblesa	10	3	9	2	1	1	29	15	26	7	3	8
Famílies de la vella oligarquia	5	5	2	6	1	1	8	10	10	5	1	2
Famílies d'estaments no privilegiats	7	10	—	8	2	7	17	23	13	16	4	7

- A. Posició familiar de jerarquia patrimonial. Hereus universals amb base territorial.
 B. Com l'A però sense base territorial.
 C. Posició d'exclusió pròpia per als fradristerns, amb base territorial.
 D. Com el C però sense base territorial.